

I. ARHITEKTONSKA OSTVARENJA U DOMENU I PROSTORU VRHBOSANSKE NADBISKUPIJE

Uvodni dio : ČOVJEK U PROSTORU

Čovjek je upućen promišljati o prostoru svoga stanovanja, o prostoru svoga djelovanja, o uredima, dućanima, hramovima, ulicama i trgovima po kojima se kreće. Zapaža materijalna i duhovna djela koja su uspjela i djela koja nisu uspjela, a postoje kao hvalospjev ili rugoba. Svaki prostor življenja, krije veliku tajnu uspjelog ili manje uspjelog : kulturnog, religioznog, društvenog intelektualnog, estetskog i tehničkog dostignuća. To nagoni čovjeka da izađe iz svoje mikro sredine i uvidi bogatstvo odnosa prostora i ljudi na njemu, spram vremena u kojem se živjelo i vremena u kojem se sada živi. To tvori čitavu ljestvicu ljudskih interesa.

Proučavajući prostor svoga življenja i prostor življenja drugoga, čovjeku polazi za rukom stvarati nešto novo. Doživljavajući čovjekove stvaralačke vrijednosti, čovjek se uči voljeti. To je temeljna dimenzija njegova ostvarenja i njegove sreće i dokument o ljudskom životu, uklopljen u prostor i vrijeme, a time u tijek povijesti s vječnim vapajem da tu upravo takav ostane. Zbog trajne uzbuđenosti neprekidno stvara nešto novo. Vidjeti stvaralačku ekspanziju duha u prostoru življenja i ekstenziju ljudske ruke i koraka, čovjek ostvaruje svoju misiju na zemlji.

Doživi li se čovjek kao takav, on je radosno biće, jer nije sam u prostoru, postoje njegova djela.

• Antroposocijalni kontekst

Uočimo li fragmetalne tragove šest bazilika iz ranog romaničkog doba, i fragmente deset crkava srednjeg vijeka među kojima dominira katedrala u Vrhbosni (1238-39. *tristo godina kasnije nazvano Sarajevo*) iz romaničkog doba i gotičkog perioda, preskočimo li renesansno doba, koje ostavlja pustoš i prazninu, narod kršćanske provenijencije u prostoru Bosanske biskupije (**Biskupija se spominje od devetog stoljeća u Ljetopisu popa Dukljanina, bulama Papa Aleksandra II i Klementa III 1067. i 1089.**), gotovo je bez ikakvog materijalnog nasljeđa. U prostoru se osjeća politička težina i antroposocijalno mračno doba.

Nakon više od IV stoljeća otomanske vlasti na ovim prostorima, godine 1878. odlukom Berlinskog kongresa, a pod pritiskom velikih svjetskih država, Tursko carstvo napušta Bosnu i Hercegovinu ostavljajući iza sebe ovakvu sliku stanovništva: pravoslavnih 496.485 tisuća ili 42,88 % ; muslimana 448.613 tisuća ili 38,75 % ; katolika 209.391 tisuća ili 18,08 % raspoređenih u 238 župa. (Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974.)

Ponovna uspostava redovite crkvene hijerarhije u BiH bila je moguća tek nakon propasti Turskog carstva. Apostolskim pismom *Ex hac augusta* od 5. srpnja 1881. Papa Leon XIII uspostavlja redovitu crkvenu vlast prema propisima crkvenog prava i po uzoru na druge europske zemlje, premda je ovdje stanje bilo daleko zamršenije i teže. (op.c. Opći šematizam.... 1974.)

Raspadom Austro-Ugarske Monarhije 1918. i nastankom Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, kao nove državne tvorevine, u ovom prostoru su neprestana razilaženja, trvenja i borbe sve do Drugog svjetskog rata.

Nastankom Jugoslavije 1945. i period komunističkog doba do 1992. prostor i narodi na njemu stalno pulsiraju, što svoj vrhunac postiže ratom 1992-1995. Prema popisu iz 1991. Bosna i Hercegovina ima 4.350.000 stanovnika. Oko 43 % Muslimana, Srba 31 % , i 18 % Hrvata. Period 1995-2018. je doba obnove, a Hrvata je na prostorima Vrhbosanske nadbiskupije 210.000 tisuća.

Koherentni skup antroposocijalnih činjenica pomoći će nam rasvijetliti karakter prostora i ljudi koji žive na ovom prostoru do rata 1992-1995.

- **Sakralna arhitektonska kreativnost u prostornom kontekstu**

Kako je nosilac sakralne arhitektonske ideje odgovorio originalnom idejom i idejom koja je doživljena kao međuprodiranje drugog i drugačijeg, ostat će samo kao zadatak za studiju. Iz nastalog arhitektonskog fundusa primjetan je njegov napor, da bude vođen nekom prepoznatljivom cilju, rješava probleme korisnika i upotpunjuje svojim originalnim kreacijama prostorni kontekst. Vitalnost korisnika čini sposobnim očuvati što originalnije ideje, koje kao već realizirane imaju destruktivnu 'moru' prostornog i antroposocijalnog konteksta. (**U jednom stoljeću isti se objekti ruše 2-3 puta**).

Naglašavanjem složenosti prostornog konteksta, nameće se težina slojevite kreativnosti. Time je prostor prikraćen arhitektonskog kontinuiranog nasljeđa. Nažalost, zbog prostornog i antroposocijalnog konteksta, on je prikraćen arhitektonske antologijske razine. Strog determinizam društvenih promjena, ostavljao je u pojedinim vremenskim etapama premalo prostora za arhitektonsku kreaciju (i po dvadeset godina i više čeka se na građevinsku lokaciju za ostvarenje sakralnog objekta). To ukazuje na nedostatak društvene svijesti da se daje podrška pronalazačenju i ostvarenju najbolje ideje kada je u pitanju sakralna arhitektura. Iskustvo je pokazalo, kada je u pitanju prostorni i antroposocijalni kontekst, mnogo subjektivnih vibracija. Izgrađena okolina morala je iznjedrati jasno definiran sakralni prostor, da bi izgrađen sakralni objekt harmonično disao u krajoliku.

Disharmonije su vidne. *Crkvu sv. Vinka sagrađenu 1883. u sklopu kompleksa Zavoda sv. Vinko izgrađenog u kompromisu klasicizma s orijentalnim i gotskim detaljima u Sarajevu – susjed metodom kontrasta uspostavlja potpunu disharmoniju. Nadbiskupov dvor, sagrađen 1895. u kompromisu renesanse s manirističkim tonom i gotskim detaljima, naslonjenim objektom iz drugog vremena, ne zaslužuje njegov zagrljaj.*

Sociologija okoline ima problema objasniti temelje svoje znanstvenosti. Kompleksnost stimulacija i simulacija utkana je u svim obrisima prostornog okruženja.

Nedovoljna komunikacija ljudi i roba u prostornom kontekstu, sve do sedamdesetih godina prošlog stoljeća, ne daje mogućnost komunikacije arhitektonskoj sakralnoj kreaciji, koja se mora utkati u prostorni okoliš, da bi isti taj čovjek uživao u kompoziciji u kojoj su svi tonovi harmonični. Oprema za unutrašnjost sakralnih prostora morala se tražiti u zemljama zapadne hemisfere, a promet ljudi i roba izrazito otežan, do sedamdesetih godina gotovo i nemoguć.

Kako je arhitektura vidljivi aspekt povijesti, ona je i najvjerniji njezin tumač. Ona je autobiografija ekonomskog sustava i društveno socijalnih kretanja. Pokušajmo razumjeti različita doba i sakralna arhitektonska ostvarenja.

- **Različito doba i tumačenje sakralnih arhitektonskih ostvarenja na prostoru Vrhbosanske nadbiskupije**

Otomansko carstvo vladajući ovim prostorima više od IV stoljeća u vrijeme renesansnog procvata diljem Europe, ne ostavlja iza sebe niti materijalne fragmente arhitektonskih sakralnih ostvarenja kršćanske provenijencije. Tek na izdisaju otomanskog carstva Husein Gradašćević, pobunjenik u Posavini, dopušta gradnju dva sakralna objekta: Gornja Dubica i Tolisa, te jedan samostan u Plehanu. Nažalost od ova tri objekta u ratu 1992. dva su srušena, ostala je samo

Tolisa. Nije jasno, koju milost je imalo Ovčarevo kod Travnika da započne graditi crkvu 1868, i Guča Gora da otpočne graditi samostan, koji su uz oštećenja i devastaciju 1993. uspjeli preživjeti.

Procvat sakralne arhitekture dolazi međuprodoranjem europskog duha u doba **Monarhije 1878. Doba od 1878 - 1918.** možemo smatrati periodom herojskih napora: izgradnja cestovnih i željezničkih komunikacija, trasiranje urbanih prostora, pokretanje industrijskog i arhitektonskog zamaha. «Ljepota stroja» i tehnokratska usmjerenja oživjeli su prostor i dali mu novi estetski žar.

Ovo doba valja tumačiti i kao zlatno doba sakralnog arhitektonskog ostvarenja. Osjetila se arhitektonska glazba. Sakralni objekti harmonično su postajali sastavni dio urbane kompozicije. U tim kompozicijama osjeća se jedinstvo, simetrija, ravnoteža, proporcija, mjerilo, stil, izraz, svojstvenost, kontrast, urbanost itd. **Čovjek je postao mjera svake arhitektonske kreacije.** Dovoljno je pogledati nastala djela toga doba kao što su:

- Katedrala s revivalom gotičkih detalja i kompromisom renesansnog oblikovanja sakralnog prostora,
- Zgradu teologije s crkvom sv. Ćirila i Metoda kao jedinim primjerkom u BiH izgrađenu u renesansnom stilu s osnim tlocrtom. To je jedan od najljepših objekata toga vremena.
- Travičku gimnaziju izgrađenu u monumentalnom klasicizmu koja u zagrljaju ima barokno pročelje sjemenišne crkve i oblikovani sakralni prostor s orijentalnom ornamentikom.
- Zavod sv. Josipa izgrađen u klasicizmu s baroknim detaljima,
- Samostani Kraljeva sutjeska /neorenesansa/ ...

Ovakvih i sličnih sakralnih arhitektonskih ostvarenja iz perioda Monarhije bilo je sačuvanih do 1992.

- 46 župnih crkava,
- 5 samostana,
- 9 župnih kuća,
- gore spomenutim pridružujemo objekte: 1 dom za stare u Vitezu, Visočku gimnaziju, i školu u Zenici.

Nažalost u periodu 1992-1995. srušeno je:

- 12 župnih crkava i jedna filijalna crkva u Otinovcima, (sve je obnovljeno)
- 35 objekata lakše ili teže oštećeno i obnovljeni su metodama: **rekonstrukcije, konzervacije, adaptacije i konsolidacije.**

Bilo je to doba revivala renesanse i njenog manirističkog tona, gotike, baroka, klasicizma, ali u svim arhitektonskim ostvarenjima osjetio se duh «monumentalizma»

Period Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1941. s obilježjem neprestanog razilaženja i trvenja, te sukobima koji kulminiraju u Drugom svjetskom ratu, ipak je iznjedrio:

- 30 župnih crkava,
- 9 župnih kuća,
- jednu školu u Varešu,
- jedan dom u Uskoplju,
- samostan u Tolisi,
- samostan Egipat u Sarajevu i gimnastička dvorana u Visokom.

Arhitektonski fundus ovoga perioda izgubio je u ratu 1992-1995. :

- 7 župnih crkava, (obnovljeno svih 7)
- jednu staru župnu crkvu u Vidovicama,
- 16 objekata je lakše ili teže oštećeno. (sve je obnovljeno)

Istaknut ću barem jedan objekt toga vremena u neoromaničkom stilu: crkvu na Marindvoru. U sakralnom arhitektonskom ostvarenju ovog perioda osjeća se puno oskudniji fundus u odnosu na raniji period po monumentalnosti i jasnim stilskim obilježjem. Iako su u svijetu dvadesetih godina dobrano vrata otvorena suvremenoj sakralnoj arhitekturi, na ovom prostoru još nema takvih naznaka. Većina objekata iskazana je oskudnim klasicizmom bez ikakve monumentalnosti, što je odraz oskudnog stvaralačkog duha, slabe ekonomske moći i izražene političke zbrke.

Period Jugoslavije 1945-1992. i arhitektonski stvaraoci ovoga vremena sebe nazivaju progresivnim, suvremenim i modernim. Ali, iz sakralnog arhitektonskog fundusa osjeća se sputanost kreativnog duha, što sakati i progresivnost i suvremenost i modernost u oblikovanju sakralnog prostora. Socrealizam svojom stereotipnošću s istočnjačko Sovjetskim obilježjima, filtrira slobodu kreativnosti zapadne provenijencije, koja dobrano postiže sklad u suvremenoj organskoj arhitekturi. U ovom periodu graditelji su podarili:

- 72 župne crkve,
- 76 filijalnih crkava,
- 111 župnih kuća,
- 16 samostana,
- jednu dvoranu i jedan dom za stare.

Ratno vrijeme 1992-1995. odnijelo je:

- 21 župnu crkvu, (obnovljeno 19 crkava a dvije su još neobnovljene: Gornja Komušina i Brusnica)
- 6 filijalnih crkava, (sve obnovljene)
- 20 župnih kuća, a 124 teže ili lakše oštećenih objekata. (122 objekta obnovljena i 2 neobnovljena.

Stilsko obilježje vremena nije profilirano. Arhitektonski stvaraoci nesigurno iskorištavaju slobodu oblikovanja sakralnog prostora praveći pogreške u kompromisu između funkcije i forme, tkajući obilježja suvremenog i modernog. Kako je oblikovani prostor nositelj arhitekture, vidan je nesklad između forme i funkcije. Ne možemo se ne obazirati na oblikovani sakralni prostor ovoga vremena, jer prostor djeluje na nas. On je sposoban vladati našim duhom, našim emocijama. Potreba da on stvori pozitivno sakralno raspoloženje kod onih koji u njega ulaze, nije uvijek postignuta. Kako arhitektura nije mehanika, nego umjetnost, arhitekti nisu vodili dovoljnu brigu o utjecaju svjetla, sjene, utjecaju tamnog ili svijetlog krova ili poda, niti su vodili dovoljnu brigu o naravi linije koja stoji u neprikladnoj liturgijskoj percepciji. Sakralni prostor, za razliku od amfiteatra, ima središnju povišenu perceptivnu točku, a to je oltar, žrtvenik i nikada ne smije biti u depresiji prostora, jer tada svetište gubi liturgijsko značenje Božje prisutnosti. Arhitekti ne smiju previdjeti, da je nositelj lijepog, vlastita izvornost arhitekture u unutrašnjem sakralnom prostoru koji uvijek mora voditi vjernika višoj sakralnosti i svetosti prostora, a svi drugi elementi, plastički ili dekorativni, toliko vrijede koliko prate pomenute vrijednosti koje se ne smije zanemariti u oblikovanju sakralnog prostora.

Ostat će dakle u zadaći proučavati staro da napravimo novo, a vrijeme je vidjeti gdje smo u Dejtonskoj BiH.

- **U vremenu Dejtonske BiH na prostoru Vrhbosanske nadbiskupije od 1995-2018.** izgrađeni su **novi** sakralni objekti u funkciji novih župnih crkava, na sljedećim lokacijama: Novi Grad-Sarajevo, Ilijaš, Bučići, Bistrica-Žepče, Novi Travnik, Klopče, Žepče, Novo Selo-Balegovac, Grebnice, Rankovići, Grbavica-Sarajevo, Dobrinja-Sarajevo, Orašje.
- Osim župnih crkava izgrađeni su **novi objekti** sa sljedećim sadržajima: 7 samostana, 3 staračka doma, 1 sportska dvorana, 6 škola, 3 vrtića, 1 pačja škola, 1 samaritanski dom, 1 rekreacijski centar, 1 caritasov dom, 1 klinika, 11 filijalnih crkava, 26 župnih kuća, 1 caritasovo skladište, 1 caritasova kuća, 1 dvorana na Stupu, svećenički dom, centar za mlade-Sarajevo, Svetište na Kondžilu – Komušina.

Od 41 potpuno srušene župne crkve, ponovo je izgrađeno 39. Stara župna crkva u Vidovicama nije bila u upotrebi, nema ni potrebe za ponovnom gradnjom. Dvije Župne crkve: Komušina i Brusnica, još uvijek nisu izgrađene.

Od 20 srušenih župnih kuća i 7 filijalnih crkava, sve su ponovo izgrađene, a samostan u Čardaku nije ponovno građen, nego je napravljena samo prebivališna kuća.

Od sveukupno 178 teže ili lakše oštećenih crkava i župnih kuća, obnovljeno je 176.

Koliko su arhitekti i graditelji uspjeli u Dejtonskoj Bosni i Hercegovini u gradnji novih ili rekonstrukciji starih sakralnih objekata, o tome će biti govora u sljedećem izlaganju na temu: **METODOLOGIJA OBNOVE OBJEKATA SAKRALNO KULTURNOG NASLJEĐA U DOMENI I PROSTORU VRHBOSANSKE NADBISKUPIJE POSLIJE DOMOVINSKOG RATA (1992-1995) DO 2018.**

